

DAIKTAVARDINIAI ŽODŽIŲ JUNGINIAI SU PASKIRTIES NAUDININKU DABARTINĖJE LIETUVIŲ LITERATŪRINĖJE KALBOJE

I. MUSTEIKIENĖ

Naudininkas daiktavardiniame žodžių junginyje gali reikšti paskirties santykius, pvz.: *medžiaga paltui, maišukas pienui*. Tokie žodžių junginiai nebuvo smulkiau tyrinėti. Apie juos užsimena tik LTSR Mokslų akademijos išleista Lietuvių kalbos gramatika¹.

Paskirties naudininkas dažniausiai eina su konkrečiais daiktavardžiais. Žodžių junginiuose, surinktuose iš 33 pavadinimų 19–20 a. a. lietuvių literatūros, tarybinės lietuvių literatūros kūrinių ir publicistikos, jie sudaro 87%, o konstrukcijos su abstrakčiais daiktavardžiais – tik 13%.

Konkretūs daiktavardžiai, sudarantieji žodžių junginius su paskirties naudininku, gali būti suskirstyti į kelias semantines grupes. Į kai kurias iš jų įeina žodžiai, valdantieji tik naudininką, į kitas – naudininką su bendratimi. Trečios grupės daiktavardžiai nevienodo valdymo: būdami artimos semantikos, jie valdo arba tik naudininką arba naudininką su bendratimi ir sudaro mišrias junginių grupes.

Naudininką be bendraties valdo:

1. indų pavadinimai: *puodukas, vaza, stikliukas* ir kiti žodžiai, žymintieji artimos paskirties daiktus: *krepsys, maišukas, dėžutė*.

Valgomajame ant stalo stovėjo margi *puodukai kavai* ir lėkščiukės. Vnc GD 291

Antrasis buvo ant pilvo užsikabinęs ne tik šautuvą, bet ir žiūronus, didelį *krepsį šoviniams...* Cv IV 177

Tokių žodžių junginių priklausomasis komponentas yra konkrečių daiktavardžių naudininkas. Savotiškais nagrinėjamų konstrukcijų antonimais galima laikyti junginius su prielinksniu *nuo*: *bonkutė nuo vaistų, dėžutė nuo saldainių*.

Keturmetis Vytukas tampė po kiemą už siūlo pririštą *dėžutę nuo batų*. TM 1963 10

Prie slenksčio buvo padėtas kirvis, švariai nuvalytos klumpės, *dėklas nuo pelenų...* Cv V 227

Prielinksninė konstrukcija čia žymi tai, kad daiktas pagal savo paskirtį jau buvo panaudotas.

¹ Lietuvių kalbos gramatika. – LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius, 1965, p. 195–196.

2. Pagrindiniais daiktavardinių žodžių junginių S+S dat² komponentais gali būti drabužių pavadinimai: *drabužiai, švarkas, suknelė, kostiumas, kombinezonas*. Priklausomas naudininkas čia gali žymėti asmenis pagal amžių ir lytį: *vyras, moteris, berniukas, mergaitė, paauglys, senis*; pagal užsiėmimą, specialybę: *vairuotojas, pardavėjas, tarnautojas, darbininkas*.

Žurnale gausu įvairių drabužių pavyzdžių... *drabužių moterims ir vyrams*. TM 1962 8

Dailininkai-modeliuotojai pasirūpino dailiu ir patogiu *apdaru vairuotojams* T 1965.IX.23

...*suknelės, kostiumėliai įstaigų darbuotojoms*. T 1965.IX.23

Drabužiai gali būti skirti, pritaikyti įvairiems žmogaus gyvenimo atvejams, momentams. Tai žymi šių daiktavardžių naudininkas: *darbas, poilsis, turizmas, kelionė, kurortas, išskyla*, o taip pat metų laikų ir paros laiko pavadinimai: *ruduo, žiema, vakaras, popietė* ir pan.

Žurnale gausu įvairių drabužių pavyzdžių: ...*drabužių turizmui, kelionei, pliažui, kurortui*... TM 1962 8 *Paltai žiemai*. TM 1961 10

Tokie žodžių junginiai yra sinonimiški su konstrukcijomis, kuriose vietoj naudininko eina prepozicinis kilmininkas arba santykinis būdvardis. Pvz.:

Darbo suknelę pakankamai atgaivins balta apykaklė ar marga, ant kaklo dėvima skepetaitė. TM 1962 1

Paskutinis modelis – tai puošni *išeiginė suknelė*. TM 1963 1

Iš šių sinoniminių konstrukcijų dažniausiai vartojami junginiai su santykiniais būdvardžiais³.

3. Pagrindiniais daiktavardinių žodžių junginių komponentais gali būti vartojimo reikmenų pavadinimai (dažniausiai konkretūs, rečiau – kuopiniai daiktavardžiai): *medžiaga, audinys, žaliava, pašaras, gėrimas (gėralas), įdaras, užkulas, tepalas, jovalas, kratinys, produkcija, prekės, konservai*. Gramatinės šių žodžių savybės labai skirtingos: vieni iš jų – singularia tantum, kiti – pluralia tantum.

Visasąjunginė *audinių baldams* ir dekoratyvinių audinių paroda-priėmimas šiomis dienomis įvyko „Audėjo“ kombinate Vilniuje. T 1963.IV.21

...geresnio *jovalo bekonams* ir neišgalvosi. Cv IV 183 Viskas pono valioje: ir trobelė, ir grūdai, ir *pašaras ožkelei*. T 1963.III.30

Naudininkas tokiuose junginiuose dažniausiai žymi žmones, gyvulius.

Mišriosiose grupėse artimos semantikos daiktavardžiai valdo tai tik naudininką, tai naudininką su bendratimi. Juos galima suskirstyti į kelias grupes.

1. Darbo įrankių ir priemonių pavadinimai: *žagrė, vašas, šakė, peilis, mašina, agregatas, įrengimai* ir kt.

...čia skustuvu, panašiu į *peilį žąsiukam piauti*, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Sr V 81

Pagaliau nusišypsojo laimė – radiniai... aštrios ylos, *įrankiai kailiams skusti* MG 1964 11

² Straipsnyje vartojami ženklai: S – daiktavardis, S dat (gen, acc ir pan.) – daiktavardžio naudininkas, kilmininkas ir pan.

³ Tokia sinonimika (junginiai su priklausomu naudininku, kilmininku ir santykinu būdvardžiu) būdinga ir kai kurioms kitoms konstrukcijų grupėms. Todėl bendresnius jos ypatumus aptarsime vėliau.

Šiuo atveju paskirtį reiškia naudininkas su bendratimi. Dažniausiai čia sutinkami konkretūs daiktavardžiai, o tranzityvinių veiksmažodžių bendratis nurodo veiksmą, nukreiptą į daiktą, kurį žymi naudininkas. Todėl naudininkas įgauja objekto atspalvį.

Jeigu pagrindinis žodžių junginio komponentas yra sudėtingo įrenginio dalių pavadinimas, jo paskirtį žymi tik naudininkas. Pvz.:

Įmonėje taip pat gaminami *įrengimai laivams*. T 1964.XI.25

Šiemet mes dar nesame gavę nė vieno *automato sėjamosioms*. T 1965.IV.16

Ypatingą karinę vertę turėjo *taikiklis torpedoms*. MG 1965 8

2. Valdančiais komponentais gali būti pastatų, patalpų ir kitų vietų pavadinimai: *namai, pavėsinė, paviļjonas, pašiūrė, salė, valgykla, tvartas, aikštelė, vieta, parkas, užgardė* ir pan.

Jame numatoma... kelios *salės ekspozicijoms*. LM 1965.I.9. Ar nepakyrėjo tas bėgiojimas po *valgyklas evakuotiems*? Biel MDSV 275

Paskirtį dažniausiai reiškia naudininkas be bendraties. Priklausomasis komponentas leksinių apribojimų neturi. Konstrukcijos su bendratimi šioje grupėje sutinkamos retai:

...antrame butelio gale buvo *tvarteliai klaulėms laikyti*. Sim OBT 233

Bendratis čia fakultatyvi, ją galima praleisti, pvz.: *tvarteliai kiaulėms*.

Žodžių junginius, kurių priklausomieji komponentai – naminių gyvulių ir paukščių pavadinimai, galima pakeisti bendrašakniais žodžiais su priesaga *-id(ė)*: *patalpa šunims – šunidė, arkliams – arklidė, vištoms – vištidė* ir pan.

3. Pagrindinis komponentas gali žymėti baldus: *spinta, lentyna, stalas, spintelė, pakaba*.

...ten stovėjo neaukšta *lentynėlė knygoms*. Vnc GD 13. Kitoje pusėje, už siauro takelio ir *spintelės daiktams susidėti*, guli Vytas. Biel MDSV 36

Čia dažniausiai sutinkamas konkrečių daiktavardžių naudininkas. Bendratis fakultatyvi: *lentyna knygoms (sudėti), kėdė ligoniui (sėdėti)* ir pan.⁴

4. Valdančiais žodžiais gali būti pinigų pavadinimai ir kai kurios reikalų kalbos sąvokos: *pinigai, išlaidos, aukos, fondas, byla, sąrašas, eilė*.

Mano testamentas pas jį ir palaidieji *pinigai pakasynoms ir kryžiui*. Vžg I 354–355

...dar pridės porą žodžių apie *išlaidas mano mokslui*... Biel MDSV 380

Ar teisingai sudaryta *eilė butams gauti*? T 1964.XI.25

Priklausomais komponentais šioje grupėje gali būti abstraktūs veiksmažodinės kilmės daiktavardžiai. Tokiais atvejais konstrukcija be bendraties. Konkrečių daiktavardžių naudininkas vartojamas su bendratimi.

5. Daiktavardinių žodžių junginių pagrindiniais komponentais gali eiti kūrybinės žmogaus veiklos rezultatų pavadinimai: *kūrinys, tezės, disertacija, spektaklis, pjesė, daina, scenarijus, raštas* ir pan.

...čia įvyko *spektaklis moksleiviams*. T 1965.II.18. *Laida vaikams „Žadintuvas“*. T 1965.X.3

Paskirties santykius reiškia abstrakčių ir konkrečių daiktavardžių naudininkas, kartais su bendratimi. Pvz.:

Gal būt, kad tai eilinė vaduviečių *kūryba kaimynams pašiepti*. Vžg I 186

⁴ Skliausteliuose fakultatyvi bendratis.

Kai pagrindiniu konstrukcijos žodžiu eina muzikos kūrinio pavadinimas, o priklausomuoju – instrumento ar muzikinio kolektyvo pavadinimas, visas žodžių junginys reiškia: „kūrinys tam tikram instrumentui arba kolektyvui atlikti“.

Labai džiugu, kad turėsime progos išgirsti ir naujus lietuvių kompozitorių *kūrinius vargonams*. LM 1963.XI.2

Naujas kompozitoriaus R. Žigaičio *dainas chorui* tarybinių poetų tekstais randame leidinyje „Amžiaus vėjas“. LM 1965.IV.3

Tokie žodžių junginiai be bendraties.

6. Paskirties naudininką arba naudininką su bendratimi valdo organizacijų, įstaigų, draugijų, mokslo įstaigų, oficialių asmenų pavadinimai: *susivienijimas, redakcija, filialas, komisariatas, komitetas, komisija, sąjunga, draugija, universitetas, organizatorius, sekretorius, pavaduotojas* ir pan.

Vilniuje veikia specialūs *susivienijimai drabužiams, avalynei, baldams ir ūkinėms prekėms pardavinėti*. T 1965.I.10

Universitetas moterims. T 1965.III.14

Baltųjų rūmų *sekretorius spaudos klausimams* Pjeras Selindžeris pasakė... T 1964.III.4

Daugelyje šios grupės junginių naudininkas eina su būtinu pažyminiu arba prielinksnine konstrukcija.

JUNESKO – Suvienytųjų Tarybų Organizacijos *institucija švietimo, kultūros ir mokslo reikalams*. MG 1965 8

Armija turėjo dideliuose Amerikos miestuose įsteigusi savo ligonines, *draugijas kovai su savižudybėmis*... Cv III 165

Kai kurie šio tipo junginiai yra pastovūs. Tai visų pirma oficialūs įstaigų, organizacijų, pareigų pavadinimai: *komisija nepilnamečių reikalams, sekretorius spaudos klausimams* ir kt.

Abstraktūs daiktavardžiai, sudarantieji žodžių junginius su paskirties naudininku, labai negausūs. Tai iš emės tik dvi semantinės grupės.

1. Daiktavardžiai, reiškiantieji laiko sąvokas:

...*diena kelionei* pasitaikė kuo geriausia. M-P V 40

Dabar atėjo *laikas* mudviejų *meilei*, Karoli. Vnc GD 423

Laiko paskirtį žymi naudininkas.

2. Daiktavardžiai, žymintieji kolektyvinius renginius: *konkursas, demonstracija, varžybos, minėjimas, manifestacija* ir pan.

Suvesti respublikinio *konkurso geriausioms sporto mokykloms išaiškinti* rezultatai. T 1965.IV.2

Vakar vakare Chartume įvyko masinė *demonstracija* Sudano *vyreriausybei paremti*. T 1965.I.22

Tų pačių metų lapkrityje – vėl didžiulė *manifestacija paminėti* 1830 metų *sukilimo trisdešimtosios metinės*. M-P VI 351

Į dvi minėtas grupes neįeina kai kurie kiti abstraktūs daiktavardžiai:

...tai yra viena svarbiausių *sąlygų* moksliniam krašto *praetities tyrinėjimui*. LM 1964.XII.4

Prozoje žodis tarnauja kaip *priemonė reikšti minčiai, jausmui*... Prg 1965 2

Įdomu palyginti daiktavardinius ir veiksmažodinius žodžių junginius, kurių priklausomu komponentu yra paskirties ir tikslo naudininkas⁵.

Kaip pastebi L. V. Kaporulina, „pirminė naudininko funkcija indoeuropiečių, vadinas, ir slavų kalbose, kol kas dar, tiesa, ne visiškai aiški (bent jau lingvistikoje šiuo klausimu nėra vieningos nuomonės), bet visi sutinka, kad jis vartojamas su veiksmažodžiais, o tai apsprendžia tyrinėtojų pažiūrą į vardažodžių valdomą naudininką“⁶. A. A. Šachmatovas rašo, kad „... (naudininkas), einantis su vardažodžiais, yra kilęs iš (naudininko), einančio su veiksmažodžiais“⁷.

Išeinant iš šių pasisakymų, reikia manyti, kad analizuojamieji žodžių junginiai yra vienas iš veiksmažodinių ir vardažodinių žodžių junginių sąveikos atvejų. Jame pastebimi kai kurie dėsningumai.

Matyt, vardažodiniai žodžių junginiai gali atsirasti ir atsiranda iš veiksmažodinių, kai atkrinta jų veiksmažodinis komponentas. E. Frenkelis pastebėjo kad sakinyje *išsimanė siūdytis sermėgas išeigai* „naudininką valdo tiek veiksmažodis, tiek ir daiktavardis. Tai leidžia manyti, kad vardažodinis tikslo naudininko valdymas kilęs iš analoginių atvejų“⁸.

T. E. Chmara-Borščevskaja pastebėjo, kad vardažodiniai junginiai gali atsirasti iš veiksmažodinių ir rusų kalboje⁹. N. J. Švedova tai vadina aktyviu dabartinės rusų sintaksės procesu¹⁰.

Veiksmažodinis žodžių junginys, iš kurio gali išsiskirti vardažodinis, pirmiausia pakeičia savo vidinę struktūrą. Plg. du žodžių junginius:

1. veiksmažodinį junginį:

V + S acc (gen)	+	S dat + (V inf)
<i>rasti kambarį</i>		<i>žmonėms nakvoti</i>
<i>nėra tarnų</i>		<i>batams valyti</i>
<i>plakti kiaušinius</i>		<i>omletui</i>

Pagrindinis žodis betarpiškai valdo tik objektą (kilmininką arba galininką);

⁵ Žr. I. Musteikienė. Veiksmažodiniai žodžių junginiai su tikslo naudininku dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. – LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Kalbotyra, t. XVI.

⁶ Л. В. Капорулина. Дательный падеж при имени существительном в „Повести временных лет“. – К вопросу управления (приглагольного и примённого). Рига, 1957, p. 35, 66.

⁷ А. А. Шахматов. Синтаксис русского языка. М., 1941, p. 314.

⁸ E. Fraenkel. Syntax der littauischen Kasus. – Tauta ir žodis, V. Kaunas, 1928, p. 67.

⁹ Г. Э. Хмара-Борщевская. Сочетания с предлогами РАДИ и ДЛЯ и синонимичные падежные формы в „Книге о скудости и богатстве“ И. Т. Посошкова. – Ученые записки Чувашского педагогического института, вып. III, Чебоксары, 1956, p. 291–292.

¹⁰ Н. Ю. Шведова. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (Наблюдения над языком газеты). – Вопросы языкознания. 1964, № 2.

2. veiksmazodinį junginį, iš kurio gali išsiskirti vardažodinis:

V	+	S acc (gen) + S dat + (V inf)
---	---	-------------------------------

drožė

pirko

pardavinėjo

spauštukus riešutams gvaldyti

aparata kavai virti

popierių laiškams

Pagrindinis žodžių junginio komponentas valdo visą vardažodinę konstrukciją, kuri gali būti vartojama ir be veiksmazodžio: *spauštukai riešutams gvaldyti, aparatas kavai virti, popierius laiškams*.

Tokių pereinamųjų junginių egzistavimas rodo, kad „tarp kai kurių kalbos reiškinių nėra ryškios ribos...“, tai gali paaiškinti vardažodžių valdomo naudininko kilmę¹¹.

Būtinai vardažodinių junginių atsiradimo iš veiksmazodinių sąlyga yra ta, kad tikrovėje turi egzistuoti daiktai, kurių pavadinimais galėtų būti naujosios konstrukcijos, nes „žodžiai sudaro žodžių junginį tik tada, kai jie teisingai atspindi objektyvius tikrovės reiškinių, daiktų, procesų ryšius“¹². Žodžių junginiai, palyginus su atskirais žodžiais, yra konkretesni daiktų pavadinimai. Plg.: *staliukas* ir *staliukas televizoriui, aikštelė* ir *aikštelė mašinoms stovėti*.

Be abejo, vardažodiniai junginiai gali atsirasti ir be veiksmazodinių, betarpiškai, pagal kalboje esamus modelius, pavyzdžius. Tokią nuomonę palaiko eilė autorių¹³.

Veiksmazodinių ir vardažodinių žodžių junginių su naudininku artumą rodo ir tai, kad kalboje yra paralelios konstrukcijos, kurių pagrindiniais komponentais eina veiksmazodžiai ir bendrašakniai veiksmazodinės kilmės daiktavardžiai:

Aš tikras Lietuvos sūnus, *tėvynės labui dirbu*. Kr LŽ 259

„Nenori susipažinti, nereikia“, – pagalvoju ir imu *ruoštis poilsiui*. T 1964.XII.4

Visų svarbiausia *darbas* mūsų *visuomenės naudai*. T 1964.II.28

...herojaus išgijimas vyksta kaip aktyvaus *ruošimosi darbui, kovai, kūrybai* procesas. T 1964.III.28

Ryškios ribos tarp veiksmazodinių žodžių junginių su tikslo naudininku ir daiktavardinių – su paskirties naudininku kartais nėra, nes kalboje sutinkami atvejai, kai daiktavardinis junginys yra veiksmazodinio priklausomasis komponentas:

Reikia ir pašiūrių durpėms. Cv IV 235

Viskas čia sena, bet laiku atnaujinta ir palopyta: apvalūs, netašyti trobos sienojai, šulinys lentomis apmuštu rentiniu, *pašiūrė malkoms*. GI GMN 102–103

¹¹ Л. В. Капорулина, *minėtas darbas*, p. 36.

¹² В. В. Белый. К вопросу о словосочетании. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1960, № 4, p. 114–115.

¹³ P.vz.: В. М. Матвеева. Структура именных словосочетаний. Именные словосочетания с предлогом „по“. – Автореферат кандидатской диссертации. Л., 1965, p. 12.

Pagal savo vidinę struktūrą vardažodiniai ir veiksmažodiniai junginiai su naudininku taip pat labai artimi, tačiau čia esama ir skirtumų.

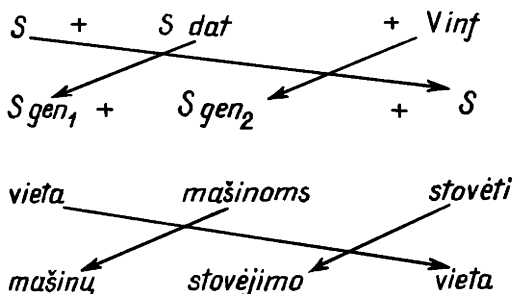
Žodžių junginyje *peilis žąsiukams piauti* galima tik viena bendratis – „*piauti*“. Tokiu atveju veiksmažodiniame junginyje ją galima būtų praleisti (*neturiu pinigų bilietui įsigyti* – *neturiu pinigų bilietui*), o vardažodinė konstrukcija be bendraties *peilis žąsiukams* nevartojama. Tas pats ir junginiuose *šluota daržinei šluoti*, *vąšas kibirui užkabinti*, *šakės puodams kiloti* ir pan.

Iš kitos pusės, esama tokių daiktavardinių žodžių junginių, kuriuose pagal prasmę galėtų būti pavartota bendratis, bet jos nėra: *stikliukas konjakui*, *bokalasalui* – (*gerti*), *jovalas kiaulėms* – (*šerti*) ir t. t.

Daiktavardinių žodžių junginių struktūra, matyt, priklauso nuo jų vietos kalbos sistemoje: jie, palyginus su veiksmažodiniais, labiau suartėja su žodžiais, todėl ir jų struktūra pastovesnė. Paralelios konstrukcijos su bendratimi ir be jos sutinkamos labai retai.

Paliesime kai kuriuos daiktavardinių žodžių junginių su paskirties naudininku sinonimikos klausimus.

Dauguma žodžių junginių su naudininku ir bendratimi gali būti transformuojami taip:



Paskirties naudininką pakeičia kilmininkas ($S \text{ gen}_1$), infinityvą – bendrašaknio abstraktaus daiktavardžio kilmininkas ($S \text{ gen}_2$). Pagrindinis komponentas postpozicijoje. Plg.:

Cheminiai putų gesintuvai – viena svarbiausių *priemonių gaisrams gesinti*. T 1964.XII.18

Vasarą užtaisytus gesintuvus ir kitas *gaisro gesinimo priemones* reikia padėti apšildomose patalpose. T 1964.XII.18

Žodžių junginių su paskirties naudininku be bendraties sinonimai yra tokios konstrukcijos, kuriose naudininką pakeičia kilmininkas ($S \text{ gen} + S$) arba santyki-

nis būdvardis (A+S)¹⁴: *kursai mokytojams – mokytojų kursai, rūbai išeigai – išeiginiai rūbai*. Plg. dar:

Bet kai sienose ėmė rodytis *angos langams ir durims*, troba ėmė atsimerkti kaip aklas gimęs šunaitis.

Vžg I 295

Švarus, gražiai išbaltintas kiemas, veranda ir aikštelė su mažu *paviljonu šaltiems gėrimams ir ledams*. Cv III 266

Labai reikšmingu įvykiu mūsų tuometiniame kultūriniam gyvenime reikia laikyti... *kursus periferijos chorų dirigentams ir muzikos mokytojams*. LM 1965.XI.6

...kariai apmėtė *šaudymo angas* tranšėjas... T 1965.IV.21

...bus galutinai apsvarstytas Lietuvos *parodų paviljono* projektas... T 1965.I.13

Pirmaisiais nepriklausomybės metais ji... buvo priimta į paruošiamuosius liaudies *mokytojų kursus*... Kr LŽ 26

Tačiau daugelyje atvejų tokių konstrukcijų (S+S dat, S gen+S ir A+S) reikšmė skirtinga, pvz.: *puodukas kavai – kavos puodukas* (paskirtis ir turinys), *pašiūrė lentoms – lentų (lentinė) pašiūrė* (paskirtis ir medžiaga). Tai atsitinka todėl, kad vardažodžių valdomas kilmininkas turi daugiau reikšmių, negu naudininkas¹⁵.

Santykinis būdvardis negali pakeisti paskirties naudininko tais atvejais, kai nėra atitinkamo su daiktavardžiu bendrašaknio būdvardžio (*tema pokalbiams, pašaras karvei*) arba kai būdvardis turi kitą (ne paskirties) reikšmę (*paviljonas ledams – ledinis paviljonas*).

Būna ir atvirkščiai: paskirtį žymi būdvardis arba kilmininkas, kurių negalima pakeisti naudininku:

Prie krosnies šūravo samdinė Ona..., versdama lovin garuojančias *kiaulines bulves*. Blt IV 34

Dažnai genda malkoms piauti įrengimai, išeina iš rikiuotės *skalavimo mašinos, televizoriai*... T 1965.IX.26

Kartais santykiniai būdvardžiai substanyvuojasi ir vartojami be daiktavardžio: *indas cukrui – cukrinė, indas kavai – kavinis* (arba išvestinis – *kavinukas*).

Salotinės, kavinukas, cukrinė, indelis pienui ir kai kurie kiti indai parenkami pagal šeiminkės norą. LKŽ V 455

Pastatė *kavinį*, kad užvirtų vanduo kavai. LKŽ V 455

Vietoje valdomojo žodžio, o kartais ir vietoje viso junginio vartojami esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviai: *kertamoji, kuliamoji, sėjamoji* ir kt.

Dažnai genda... *siuvasios mašinos, šaldytuvai*. T 1965.IX.26

Kuo jis jos, jei arkliai *kertamojoje*? LKŽ V 628

¹⁴ A – būdvardis.

¹⁵ Žr. minėtąją Lietuvos kalbos gramatiką, p. 188–192 ir 195–196.

Abstraktaus veiksmazodinės kilmės daiktavardžio naudininką gali pakeisti bendratis:

Armija turėjo dideliuose Amerikos miestuose įsteigusi savo ligonines, draugijas kovai su savižudybėmis.
Cv III 165

Naujas būdas kovoti su vabzdžiais.
MG 1965 3

Tokios kaitos nėra, kai daiktavardžio ir bendraties reikšmė nesutampa: *apybraiža* – *apibrėžti*, *pranešimas* – *pranešti*.

Išvados:

1. Paskirties naudininką dažniausiai valdo konkretūs, žymiai rečiau – abstraktūs daiktavardžiai.
2. Paskirties santykius reiškia naudininkas arba naudininkas su bendratimi. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo valdančiojo daiktavardžio semantikos.
3. Daiktavardiniai žodžių junginiai su paskirties naudininku turi pastovią, kalbėjimo procese nesikeičiančią struktūrą. Paralelios konstrukcijos su bendratimi arba be jos sutinkamos labai retai.
4. Kai priklausomasis komponentas žymi pastovią, nuolatinę daikto paskirtį, junginys tampa frazeologizmu, tam tikru laipsniu leksikalizuojasi (*žirkklės avims kirpti*, *pavažuotojas ūkio reikalams*, *sekretorius spaudos klausimams*).
5. Sinoniminėse konstrukcijose naudininką gali pakeisti kilmininkas, santykinis būdvardis, esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvis (*filmas televizijai – televizijos filmas*; *suknelė darbui – darbo suknelė – darbinė suknelė*; *mašina jamams sėti – sėjamoji mašina – sėjamoji*).

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas

Įteikta

1968 m. rugsėjo mėn.

Rusų kalbos katedra

SUTRUMPINIMAI

Biel MDSV	A. Bieliauskas. Mes dar susitiksim, Vilma, Vilnius, 1962.
Blt	J. Baltušis. Raštai, IV t., Vilnius, 1959.
Cv	P. Cvirka. Raštai, III–V t., Vilnius, 1959.
Kr LŽ	V. Krėvė. Likimo žaismas, Vilnius, 1965.
LKŽ	Lietuvių kalbos žodynas, V t., Vilnius, 1959.
LM	Literatūra ir menas. Atskiri laikraščio numeriai.
MG	Mokslas ir gyvenimas. Atskiri žurnalo numeriai.
M-P	V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, V, VI t., Vilnius, 1959.
Prg	Pergalė. Atskiri žurnalo numeriai.
Sim OBT	I. Simonaitytė. O buvo taip, Vilnius, 1960.
Sl GMN	M. Sluckis. Geriau mums nebesusitikti, Vilnius, 1966.
Sr	B. Sruoga. Raštai, V t., Vilnius, 1957.
T	Tiesa. Atskiri laikraščio numeriai.
TM	Tarybinė moteris. Atskiri žurnalo numeriai.
Vnc	A. Venclova. Gimimo diena, Vilnius, 1960.
Vžg	Vaižgantas. Rinktiniai raštai, I t., Vilnius, 1957.

СУБСТАНТИВНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ДАТЕЛЬНЫМ НАЗНАЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТОВСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

И. МУСТЕЙКЕНЕ

Резюме

Главными словами субстантивных словосочетаний с дательным назначением являются конкретные (87 %) и абстрактные (13 %) существительные. Отношения назначения при них выражаются дательным падежом или дательным с инфинитивом. Тип именной конструкции (с инфинитивом или без него) в основном определяется семантикой главного слова.

Для субстантивных словосочетаний характерна устойчивая, не изменяющаяся в процессе речи структура.

Зависимый компонент может обозначать постоянное назначение предмета. В таких случаях словосочетание близко к устойчивому, в какой-то степени подвергнуто лексикализации.

В синонимических конструкциях дательный заменяется родительным и относительным прилагательным, реже страдательным причастием настоящего времени в роли прилагательного.